

*Review
2011*

Perspectives on Ottoman Studies

Papers from the 18th Symposium
of the International Committee
of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO)
at the University of Zagreb
2008

edited by

Ekrem Čaušević, Nenad Moačanin
and Vjeran Kursar

LIT

Bibliographic information published by the Deutsche Nationalbibliothek
The Deutsche Nationalbibliothek lists this publication in the Deutsche
Nationalbibliografie; detailed bibliographic data are available in the Internet at
<http://dnb.d-nb.de>.

ISBN 978-3-643-10851-7

A catalogue record for this book is available from the British Library

©LIT VERLAG Dr. W. Hopf Berlin 2010

Fresnostr. 2 D-48159 Münster
Tel. +49 (0) 2 51-620 320 Fax +49 (0) 2 51-922 60 99
e-Mail: lit@lit-verlag.de <http://www.lit-verlag.de>

Distribution:

In Germany: LIT Verlag Fresnostr. 2, D-48159 Münster
Tel. +49 (0) 2 51-620 32 22, Fax +49 (0) 2 51-922 60 99, e-mail: vertrieb@lit-verlag.de

In Austria: Medienlogistik Pichler-ÖBZ, e-mail: mlo@medien-logistik.at

In Switzerland: B + M Buch- und Medienvertrieb, e-mail: order@buch-medien.ch

In the UK: Global Book Marketing, e-mail: mo@centralbooks.com

In North America by:

Transaction Publishers
New Brunswick (U.S.A.) and London (U.K.)

Transaction Publishers
Rutgers University
35 Berrue Circle
Piscataway, NJ 08854

Phone: +1 (732) 445 - 2280
Fax: + 1 (732) 445 - 3138
for orders (U. S. only):
toll free (888) 999 - 6778
e-mail: orders@transactionpub.com

OSMANLI'DA PATATES TARIMININ BAŞLAMASI VE SONUÇLARI

Mehmet Yılmaz
Selçuk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Giriş

Patatesin anavatanı Güney Amerika'da And Dağları olup, binlerce yıldan beri Peru, Şili ve Bolivya'nın yüksek yaylalarında doğal ortamda yetişmektedir. Aslında dünyanın birçok yerinde aynı familyadan 2000'den fazla tür bulunmakla birlikte, bunlardan sadece Güney Amerika'da yetişen beş ya da altı cinsi yumru vermektedir (ROWE, 1973: 3).

Patatesin varlığına, ilk defa M.Ö. 2000 yılına doğru rastlanır. Bu tarihlerde mısırın tırmanmadığı yüksek yerlerde, yerlilerin ihtiyaç halinde kullanılmak üzere kurutarak sakladıkları tespit edilmiştir (BRAUDEL, 2003: 151). Tarihte ilk defa patates tarımı yapan İnkalar'ın da (NİKİFORUK, 2007: 152) "*Papas*" adını verdikleri patatesten yüzden fazla yemek yaptıkları bilinmektedir (ATTALLI, 1999: 244).

Biz bu tebliğimizde patatesin Avrupa'ya gelişi, Osmanlı'da tarımının başlaması ve XIX. yüzyılda stratejik bir ürün olarak Osmanlı'ya etkileri üzerinde duracağız.

A. Patatesin Avrupa'ya Gelişi

Avrupalılar tarafından patatesin keşfi, Amerika'nın keşfinden yaklaşık 47 yıl sonra mümkün olabilmıştır. Çünkü İspanyolların ilk ele geçirdikleri Aztek, yani bugünkü Meksika topraklarında patates yetişmemektedir. Aztek ülkesinin işgalinden sonra, altın ve gümüş aramak için daha güneyde bulunan İnk topraklarına doğru ilerleyen Pizzaro'nun askerleri (ADAMS, 1944: 17), 1539 yılında And Dağlarındaki bir vadinin işgali sırasında girdikleri bir yerli evinde, yerlilerin "*Truffles*" adını verdikleri patates ile karşılaşır. Hatta Potosi madeninde çalıştırdıkları yerlileri, patates ile iye ederler (BRAUDEL, 2003: 151). Avrupa'ya ilk defa 1555 yılında getirilen patates, İspanya Kralı II. Philipp'e takdim edilir. Fakat kral bu bitkiden pek fazla hoşlanmaz. Bu tarihlerde Amerika'dan getirilen patates tohumları hem daha küçük ve hem de daha acıdır. Botanikçiler dışında hiç kimse ilgi göstermez (TİCARET, 1330: 2).

İngiltere'ye ilk defa patates 1580 yılında Sir Orake'nın korsanları (ARSLAN, 1976: 16) veya 1588 yılında Walter Raleigh tarafından getirilir (CONNELL, 1951: 388; BRAUDEL, 2003: 151). İspanya gibi, İngiltere'de de pek fazla tutulmaz. Fakat İrlandalıların imdadına yetişir. Çünkü Anglikan kilisesi-ne bağlanmayı reddeden ve Katolik kalmakta ısrar eden İrlandalı, 1568 yılın-

da I. Elizabeth'in gazabına uğramışlardır. O yıllarda Avrupa'nın en büyük sığır sürülerine sahip olup, daha çok biftek ağırlıklı beslenirken, kendilerini açlıkla terbiye etmek isteyen İngilizlerin saldırılarıyla karşılaşır. Yıllar boyunca, her yaz gelen İngiliz askerleri, kasıtlı olarak sürülerini ve yetiştirebildikleri tek tahıl olan çavdar tarlalarını tahrip ederler. Hatta 1650'lerde ekonomik ambargo uygulayan Cromwell, İrlandalıları aç bırakarak tamamen yok etmek ister (NİKİFORUK, 2007: 153). İşte bu sırada patatesin varlığını keşfederler. Çünkü hem toprak ve iklim uygundur, hem de ürün yer altında depolandığından İngiliz süvarileri tarafından tahrip edilemez. Süte karıştırarak yedikleri patates zamanla tek besin maddeleri olur (BRAUDEL, 2003: 152-153). 1780'de 2 milyon olan nüfusları 1800'lerde 5 milyona ve 1845'lerde de 9 milyona ulaşır. 1845 yılında çıkan ve 2 milyon İrlandalının açlıktan ölümüne sebep olan mantar hastalığına kadar, hiç kimse bu nüfus artışının sebebini fark edemez (NİKİFORUK, 2007: 154-164).

Öte yandan, Botanikçiler tarafından Güney İspanya'da yetiştirilen patates, kısa sürede İtalya'ya ulaşır. Zaten bu yıllarda İtalya'nın güneyi İspanya'ya bağlıdır (SAVELLİ, 1940: 229 vd.). Nüfusu kalabalık olduğu için burada tutunur. Melezleme yöntemiyle daha iri ve daha verimli yeni cinsler üretilir. İtalyan menşeli patatesler, XVIII. yüzyıl başlarında Avusturya üzerinden Almanya'ya kadar ulaşır (BRAUDEL, 2003: 151). Bir Papalık elçisi de İsviçre'ye götürür (ARSLAN, 1976: 16). Fakat o yıllarda Avrupa'da pek kabul görmeyen patates, cüzam yüzünden birçok uzvunu kaybetmiş bir insana benzetilerek uğursuz kabul edilir. Özellikle Tevrat'ta bu bitki ile ilgili bir şey bulamayan tutucu Protestanlar, onu şeytanın yiyeceği ilan ederler (NİKİFORUK, 2007: 151). Patatesten korkan Almanlar da (QUATAERT, 2008: 260), domuzları ve esirleri beslemekte kullanırlar (HİKMET, 1307: 18; BRAUDEL, 2003: 153). Fakat 1645 yılında görülen korkunç kıtlıktan sonra gönülsüz de olsa patates yemeye başlarlar (TAVİANİ, 2003: 135). 1680'lerden sonra kilise onda birlerinden kurtulmak için Almanya'nın bazı eyaletlerinde patates ekimi artmaya başlar. 1730'lardan sonra diğer eyaletlerde de yaygınlaşır (BRAUDEL, 2003: 154).

XVIII. yüzyılda Fransa'ya giren Patates, ancak 1771 yılında görülen şiddetli kıtlıktan sonra eczacı Parmantier'in gayretleri ile Fransız mutfağına girer. Ona "*yoksulların ekmeği*" diyen XVI. Louis, Fransa'da yaygınlaştırılmasına çalışır (TAVİANİ, 2003: 135).

XVIII. yüzyılın son çeyreği itibarıyla, artık bütün Avrupa mutfaklarına giren patates, dünyanın kaderinde önemli derecede rol oynamaya başlar. Avrupalıları evvela "*Kutsal Ateş*" denilen çıldırma nöbetlerinden kurtarır. Çünkü yüzyıllardır çavdar ekmeği yiyen Avrupalılar, bu bitkinin çiçeklerinde oluşan bir tür mantar yüzünden zaman zaman çıldırma nöbetleri geçirip, dervişler gibi dönmeğe başlarlar (NİKİFORUK, 2007: 157-158). Çavdarın yerini patatesin almasıyla bu dert sona erer (TAVİANİ, 2003: 135). Sanayi İnkılâbı ile ortaya çıkan proleter sınıfın karnını doyurmaya başlayan patates (ATTALİ, 1999: 244) âdeta Asya ülkelerindeki pirincin yerini alarak (UBUCINI, 1851: 247) Avrupa ülkelerinde nü-

fus artışına sebep olur (BRAUDEL, 2003: 151). Ayrıca XIX. yüzyılda ekmeğe alternatif bir ürün haline gelip, askeri bakımdan önemi artar ve stratejik bir ürün haline gelir (TAVIANI, 2003; 135).

B. Osmanlı'da Patates Tarımının Başlaması

Patatesin Osmanlı topraklarına ne zaman geldiği pek kesin olarak bilinmemekle beraber, ilk defa II. Mahmut Dönemi'nde saray mutfaklarına girdiği sanılır. Moltke'nin Nizip Savaşı'ndan sonra İstanbul'a dönerken Samsun limanında bindiği Avusturya bandıralı bir vapurda, ülkede bir buçuk seneden beri yokluğu çekilen patatesi görünce sevinmesi, bu görüşü kuvvetlendirmektedir (MOLTKE, 1995: 335).

1850'lere kadar Osmanlı'da patates tüketiminin çok yaygın olmadığı ve daha çok yabancı konuklara ikram maksadıyla ithal edildiği anlaşılır. II. Mahmut Dönemi'nde olduğunu sandığımız bir sırada, İngiliz konuklara hazırlanacak yemekler için Feriye Sarayı'na bir miktar patates satın alınmıştır. Patatesin saray mutfaklarına düzenli olarak girmeye başlaması ise, Kırım Savaşı ile birlikte olur. Kayıtlardan Ekim 1853-Ocak 1854 tarihleri arasında her ay düzenli olarak patates satın alındığı görülür. III. Napolyon'un 1854 Mayıs'ında yaptığı ziyaret sırasında da, Neşetabat Sarayı'na 205 kg. patates satın alınmıştır. Bu sırada elit tabakayı oluşturan devlet erkânının sofralarına girmeye başlamakla beraber, ithal ve pahalı bir ürün olması sebebiyle sivil halkın mutfaklarına girmesi bir hayli zaman alır (SAMANCI, 2006: 197-198). Siviller tarafından bir tüketim maddesi olarak kabul görmesi ise 1880'leri bulur (QUATAERT, 2008: 260).

Türkiye'de patates ziraatının başlangıcı çok eski değildir. Bu konuda iki önemli görüş vardır. Bunlardan birincisine göre, 1878'lerde Rusya ve Kafkasya üzerinden Doğu Karadeniz bölgesine ulaşan patates, buradan sahil yoluyla Batı'ya geçmiş ve 1900'lere doğru İstanbul'da ve daha sonra da Adapazarı bölgesinde yayılmıştır (ER, 1980: 103). Doğu Karadeniz halkı arasında "*Kartoli*" adı verilen Rusya menşeli bir patates cinsinin günümüze kadar ulaştığına bakılacak olursa, bu görüşün pek zayıf olduğu söylenemez.

İkinci görüşe göre ise, İstanbul'un artan patates ihtiyacını karşılamak üzere 1880'lere doğru Karadeniz Boğazı ile Sakarya Nehri vadisinde Akova ve Anadolu Demiryolu hattına bitişik olan Adapazarı bölgesinde başlamıştır. Hatta Adapazarı'nda Alman uzmanlar tarafından idare edilen bir deneme istasyonu kurulmuştur. Bu uzmanlardan Hermann, 1895 yılında Adapazarı, Eskişehir, Alpuköy ve Kütahya civarında 9 çeşit yemeklik patates üzerinde denemeler yapmış ve bunlardan 4 tanesinden olumlu sonuçlar almıştır (ZHUKOVSKY, 1951: 600-601). 1931 yılında Adapazarı Patates İslah İstasyonu tarafından hazırlanan bir raporda, Türkiye'de patates ziraatına 50 yıl kadar önce başlanıldığının söylenilmesi bu görüşü kuvvetlendirmektedir (KLEYE, 1931: 173). Kanaatimiz odur ki; hem Rusya, hem de Avrupa menşeli patatesler birbirlerine yakın tarihlerde Osmanlı topraklarına girmiştir.

Öte yandan 1880 yılına doğru havaların kurak gitmesi üzerine, Van'a gönderilen İane Komisyonu halka tohumluk dağıtarak, çiftçiyi patates tarımına yönlendirir. Van civarında çok sayıda Ermeni'nin yaşaması sebebiyle, Babîâli'ye müra-caat eden Ermeni Patrikhanesi, ilk defa patates ekecek çiftçilerden muayyen bir müddet oşür alınmamasını talep eder. Bu talebi görüşen Şura-yı Devlet, iki üç kıyye patatesin bir kıyye buğdaya bedel olacağını düşünerek, kıtlık senelerinde veya mahsulün az olduğu yıllarda halkın sıkıntısını kısmen azaltacağı kanaatine varır. Ayrıca bu ürünün Amerika ve Avrupa'da yaygın olarak ticaretinin yapıldığını göz önüne alarak, sadece Van'da değil, ülke genelinde üretilmesinin faydalı olacağını düşünür. Bu sebeple, bütün ülke genelinde, ilk defa patates tarımı yapılacak olanlardan üç yıl süre ile oşür alınmaması kararlaştırılır. 23 Ekim 1881 tarihli irade ile yürürlüğe giren bu karar, gazeteler aracılığı ile halka ilan edilir (*İ.ŞD*, 96/3192: 1-2; QUATAERT, 2008: 260).

Arşiv vesikaları ve dönemin basını dikkate alındığında, bu muafiyetin önemli bir katkı sağladığı söylenemez. Çünkü halk ne patatesin nasıl ekileceğini, ne de nasıl pişirilip yenileceğini bilmektedir. En önemlisi de yetiştirilecek olan ürünlerin elde kalma tehlikesi vardır. Bu dönemde sadece İstanbul, Bursa ve İzmir'e yakın yerlerde çapa ile bahçe aralarına ekilen patateslerde bir miktar artış olduğu söylenilebilir (KÂZİM RIZA, 1935: 1).

C. 1303 (1887) Kıtlığının Patates Tarımına Etkileri

Patates ziraatında asıl gelişme, 1888 yılından sonra görülür. Çünkü 1886 sonbaharından itibaren ülke genelinde müthiş bir kuraklık başlamıştır (TH, 1303: 2646-1). Zaten birkaç yıldan beri mevsimler kurak geçmekle beraber, bu sefer suyun musluktan kesilmesi gibi yağışlar tamamen kesilmiştir. Başta Çukurova ve İç Anadolu bölgeleri olmak üzere, her tarafta mahsul kavrularak (*YA-RES*, 38/28: 1; *MV*, 20: 48), Anadolu'da "1303 Kahtı" adı verilen ve etkileri dört-beş yıl sürecek olan kıtlık yılları başlamıştır (YILMAZ, 1998: 135-146). Bu sırada Ticaret ve Nafia Nezareti'ne başvuran Aydın Valiliği, kıtlık yüzünden dara düşen halka dağıtılmak üzere, köylünün en sıkışık zamanı olan mayıs ayında ürün veren iyi cinsten 30.000 kıyye tohumluk patates gönderilmesini ve yetiştirilecek patateslerden geçici bir müddet oşür alınmamasını ister. Nezaretten alınan cevapta ise, Aydın yöresinde hem ekme yerini tutan ve hem de hayvan yemi olarak kullanılabilen patates ziraatının yaygınlaştırılmasının isabetli olacağı bildirilir. Fakat ekim mevsimi olan şubat sonlarına kadar Fransa'dan tohumluk temin etmek mümkün olamayacağından, bu seneye mahsus olmak üzere yerli¹ patates ekilmesi tavsiye edilir. Yine Ticaret ve Nafia Nezareti'nin yazısı üzerine, muafiyet konusunu görüşen Meclis-i Vükela'nın uygun görmesi üzerine, 4 Mart 1887 tarihinde çıkarılan irade ile ülke genelinde 5 yıl oşür muafiyeti tanınır (*İ.MMS*,

¹ Buradaki yerli patatesten ne kastedildiği anlaşılamamıştır. Ya Kartoli denilen Rusya menşeli patatesler, ya da halk arasında domalan denilen patatese benzer bir bitki olmalıdır.

96/4074: 1-5). Söz konusu irade, 1888 Martı'nda Dahiliye Nezareti tarafından bütün vilayetlere duyurulur (DH.MKT, 1497/25)².

1888 muafiyeti, bir önceki öşür muafiyetine göre daha etkili olur. Mesela öşür muafiyetinin duyulması üzerine Suriye Vilayeti'nden gönderilen bir tahri-ratta, kendi bölgelerinde ağustos ayında ürün veren yerli patates ekilmekle bir-likte, kendilerine de oralarda bulunmayan erken yetişen iyi cins patates tohumla-rından gönderilmesi istenir. Ayrıca Suriye tarafında yetiştirilmekte olan yerli cins patateslere de öşür muafiyeti tanınması talep edilir (DH.MKT, 1509/23).

Bu sırada dışarıdan ithal edilen patatesin okkasının 2 kuruşa satıldığını gören Kastamonu Valisi Abdurrahman Paşa da patates tarımına ilgi göstererek, bu iş için Ebubekir Hâzım Beyi görevlendirilir. Kastamonu merkezinde yarım dönüm-lük bir sahada deneme ekimi yapılır. Çok iyi netice alınmasından sonra Kasta-monu vilayet gazetesi vasıtasıyla halka duyurulur. Hatta Almanya'da ziraat eği-timi görmüş olan Celal Bey'e, bir broşür hazırlatılarak bütün köylere dağıtılır. Ne var ki; ertesi sene köylerden gelen netice şaşkıncı olur. Çünkü köylüler dede-den ve babadan görmedikleri bir ürünü ekmekte ısrar etmektedirler (TEPEY-RAN, 1998: 61-62).

Öte yandan bu sırada Fransızca eserlerden faydalanan Sezaizade Ahmet Hik-met [Müftüoğlu], Hikmet imzası ile "*Parmantier yahud Patates*" adlı 64 sayfalık bir kitap yayınladı. Şiirsel bir anlatımla patatesin tarihçesini verdikten sonra, eki-mi, bakımı, hasadı ve patates zararlıları hakkında bilgiler verir (HİKMET, 1307). Az sonra da Ziraat Nezareti tarafından hazırlattırılan bir risale çiftçilere dağıtı-lır. Bu risalenin ne kadar faydalı olduğu pek bilinmez, fakat patatesin hangi ayda ekileceğinin yazılmaması çiftçiler arasında tereddüde ve hararetli tartışmalara neden olmuştur (YA-HUS, 308/135).

Bu tarihlerde patates yemekleri fazla bilinmemektedir. Mesela yukarıda bah-settiğimiz risalenin bir benzeri veya kopyası olduğunu düşündüğümüz "*Patate-sin Sûret-i Zer'ine Dairdir*" adlı tarihsiz bir kitapçıkta, patates pişirmenin ve ye-menin "*en sade yolu su içinde haşlanıp yahud kovada veya fırında pişirip üze-rindeki kabuğu soyduktan sonra biraz tuz ile kuruca veya salata gibi yapıp ye-mektir. Yine çiğ patatesin kabuğu soyulduktan sonra yağ içinde kızartılır veya et ile pişirilir ve haşlanıp el ile kabuğu soyulduktan sonra ezilerek ve bir kıyyesi üç kıyye una karıştırılıp pek âlâ ekme olur ve daha sair leziz yemekler ve hamur-lar yapılır*" denilmektedir. Ayrıca bu kitapçıkta patatesin hayvanlara yem olarak nasıl verileceği de tarif edilir. Buna göre sığırlara çiğden dilim dilim doğranarak verilebilirse de, pişirilerek verilmesi tavsiye edilir. Bunun için en güzeli, evler-

² Bu iradenin birer kopyası Suriye, Kastamonu, Hüdavendigâr, Edirne, Aydın, Hicaz, Bağ-dat, Selanik, Konya, Erzurum, Diyarbakır, Halep, Adana, Trablusgarb, Suriye, Sivas, Manas-tır, İşkodra, Yemen, Mamürelatülaziz, Ankara, Van, Trabzon, Yanya, Cezayir, Bingazi, Bitlis, Hakkari, Drama, Karasi, Kosova, Musul, Basra, Beyrut, Kudüs, Zor, İzmit, Karahisar vilayet ve sancakları ile Şehremaneti'ne gönderilir.

de ekmek yaparken boşa çıkan sıcak fırınlara atılıp pişirildikten sonra ezilerek samana veya ota karıştırmak suretiyle verilmesidir. Koyun ve dana gibi kesim hayvanları ile deve, merkep ve kümes hayvanlarına mutlaka pişirilerek verilmesi tavsiye edilir (ANONİM: 5-7).

1887 tarihli muafiyetin sonlarına doğru tekrar harekete geçen hükümet, 1892 yılında Avrupa'dan 42 bin kuruş masrafla 19.000 kıyye patates satın alır. Tohumluk üretmek amacıyla bunun 4.000 kıyyesi numune tarlaları ile numune çiftliklerine dağıtılır. Bu çiftliklerde tohumluk olarak üretilecek patatesler, ertesi yıl iklimi müsait olan vilayetlere gönderilecektir. Geri kalan 15.000 kıyyesi ise o sene kışın çok sert geçmesinden dolayı soğuktan mahsulü yanan Erzurum'a gönderilir (A.MKT. MHM, 727/15: 1,4,9; DH.MKT, 324/26: 1).

D. Patates Tarımının Ülke Genelinde Yaygınlaştırılması

Patates ziraatında 1893 yılı önemli bir milat olur. Çünkü Dâhiliye Nezareti tarafından 5 Şubat 1309 (18 Şubat 1893) tarihinde bütün vilayetlere birer genelge gönderilerek patates ziraatında yeni bir hamle başlatılır. Patatesin ne kadar önemli bir besin maddesi olduğu vurgulanan bu genelgenin ilk bölümünde, o sıralar havaların kurak gitmesi yetmezmiş gibi, bir de dağlarda aç kalan çekirge ve farelerin tarlalara üşüşmesi yüzünden bazı yerlerde kâfi miktarda mahsul alınmadığı kaydedilir. Ayrıca memleketin bazı yerlerinde kıtlık ortaya çıkmış ve bazı şehirlerde buğday, arpa, çavdar, mısır ve darı gibi ana besin maddeleri karaborsaya düşmüştür. Buralarda yoksulluktan perişan olan fakara halk, çaresizlik içinde kıvrılarak hükümetten yardım beklemektedir. Buğday, arpa, çavdar, mısır ve darı gibi ana besin maddelerinin yerine alternatif olarak pekâlâ patates yetiştirilmesi mümkündür. Hem de patates mahsulüne kuraklık ve çekirgenin pek tesiri olmayacaktır. Zaten bazı yerlerde halk kısmen patates yetiştirmeye başlamıştır. Ancak yeterli değildir.

Genelgenin ikinci bölümünde ise, valilere iki tercihli bir soru yöneltilir. Buna göre köylüler patates yetiştirmeye teşvik mi edilmelidir? Yoksa mecbur mu tutulmalıdır? Sonuçta her vilayet, kendi şartlarına göre ya yukarıdaki iki şıktan birisini tercih etmeli, ya da alternatif üçüncü bir görüş ileri sürmelidir (DH.MKT, 207/1: 1).

5 Şubat 1309 tarihli genelgeye en radikal cevap Ankara vilayetinden gelir. Çünkü bir sene önce köylülere dağıtılan bir miktar patatesten, bire 10 nispetinde verim almanın gururu ile hareket eden Ankara İdare Meclisi (İ.OM, 1312. C/7: 1)³, ikinci şıkkı tercih ederek, köylülerin her sene ekmekte oldukları tarlalarının 20'de 1'ine zorunlu olarak patates ekmelerini kararlaştırır. Hatta işi sıkı tutarak, bu karara uyulup uyulmadığını kontrol etmek görevini de köy ve mahalle muhtarlarına verir. Nezaret'ten patates ekilecek olan yaklaşık 271 bin dönüm tarla için,

³ Bu sırada Ankara ve Beypazarı'nın merkezi ile Çorum'un köylerinde bir miktar patates yetiştirilmektedir. Bkz. (DH.MKT, 2368/55).

beher dönümüne 120 kıyye olmak üzere, yaklaşık 32 milyon 4 bin kıyye tohumluk patates istenir. Ayrıca Ankara vilayetinde üretilecek patates mahsulünden 5 sene öşür alınmaması talep edilir (DH.MKT, 207/1: 9,17).

Keza Diyarbakır İdare Meclisi'nden gönderilen cevapta da, ilk defa merkez kazada denenmek ve daha sonra diğer kazalarda yaygınlaştırılmak üzere 2.000 kıyye Marsilya veya Malta cinsi patates tohumundan gönderilmesi ve henüz köylüler patates tarımını bilmediklerinden 300 kuruş maaşla iki muallimin tayin edilmesi istenir (DH.MKT, 207/1: 8,10-15). Trabzon Valiliği'nden gönderilen telgraf-ta da, herhangi bir öneride bulunulmaz. Ancak Lazistan sancağında ekilmek üzere 5.000 kıyye tohumluk patates gönderilmesi istenir (DH.MKT, 207/1: 2-5). Kudüs Mutasarrıflığı ise, işin doğrusunun köylülerin patates ekmeğe mecbur tutulması olduğunu, ancak bu sene mevsimi geçtiğinden bunun mümkün olamayacağını bildirir. Ayrıca bazı kazalarda cüzi miktarda patates yetiştiriliyorsa da henüz ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmadığı belirtilerek, eğer köylü patates ekiminde serbest bırakılacak olursa zamanla üretim artacaktır denir (DH.MKT, 207/1: 6-7).

Dâhiliye Nezareti tarafından Ankara vilayetinin önerisine verilen cevapta, kısa sürede 32 milyon kıyye tohumluk patatesin Avrupa'dan ithal edilip Ankara'ya kadar taşınarak halka dağıtılamayacağı, kaldı ki bu mümkün olsa bile bütçede bu kadar külliyatlı miktarda masrafi karşılayacak paranın bulunmadığı ifade edilir. En önemlisi de, köylülerin tarlalarının 20'de birine patates ekmeğe zorlanamayacağı ve sadece tavsiye edilebileceği bildirilir. Hele hele köy ve mahalle muhtarlarının bu işin takibiyle görevlendirilmesinin hem sakıncalı, hem de kanunlara aykırı olduğu belirtilir. Beş senelik öşür muafiyetinin ise Sadaret'e yazılacağı bildirilir (DH.MKT, 207/1: 16).

Diyarbakır Valiliği'ne ise, bu sene mevsimi geçtiğinden istenilen tohumluk patateslerin ancak gelecek seneye gönderilebileceği söylenir. Daha sonra gönderilecek olan tohumlukların yanında bir risale bulunacağı ve patates ziraatı hakkında her şeyin burada yazılı olacağından istenilen iki muallime ihtiyaç olmadığı bildirilir (DH.MKT, 207/1: 13).

Rumeli'de Yaygınlaştırılması

Rumeli yakasında patates tarımının başlayıp yaygınlaşması ile ilgili arşivlerimizde pek fazla belge bulunmamaktadır. Ancak bu durum, Rumeli halkının patatese karşı ilgisiz olduğu anlamına gelmez. Çünkü Ziraat Nezareti tarafından yaptırılan istatistiklerden anlayabildiğimiz kadarı ile Rumeli halkının patates tarımına karşı ilgisi, Anadolu halkından aşağı değildir. Hatta Rumeli yakasında devlet teşviklerine gerek kalmamıştır. Halk kendiliğinden bahçe aralarına patates ekmeye başlamış ve bilhassa zahirenin az olduğu kıtlık yıllarında çok faydasını görmüştür (DH. MKT, 2790/40). Bu sırada suda haşlanan patatesler, bazı dükkânlarda "Kumpir" adıyla satılmaya başlanmıştır (HARUN, 1927: 1988). Ziraat Nezareti tarafından 1907 yılında yaptırılan istatistiklere göre, Rumeli'de patates üretilen yerler ve ürün miktarları aşağıdaki I nolu tabloda görülmektedir:

TABLO I: 1907 Yılında Rumeli Yakasında Patates Üretimi

Vilayetler	Sancaklar	Dönüm	Kıyye	Kıyye (Kırs)
Edirne	Edirne	710	75.000	0,90
	Gümülcine	4.050	382.500	0,50
	Kırkilise	244	15.000	0,58
	Dedeğaç	150	20.000	1
	Tekfurdağı	1.908	380.600	0,75
	Gelibolu	--	--	--
Selanik	Selanik	551	41.130	0,70
	Drama	520	71.700	0,50
	Siroz	668	42.900	0,46
	Taşöz	--	--	--
Manastır	Manastır	355	75.350	0,50
	Serfiçe	1075	87.000	0,60
	Debre	--	--	--
	İlbasan	--	--	--
Kosova	Kuruca	90	9.000	0,62
	Üsküp	5.250	285.500	0,46
	Pristine	2.700	290.000	0,55
	Seniçe	3.350	252.500	0,31
	İpek	1.350	130.000	0,33
	Taşlıca	2.350	22.000	0,25
	Prizren	163	17.360	0,58
Yanya	Yanya	287	14.992	0,56
	Ergiri	116	4.600	0,75
	Preveze	500	40.000	0,75
	Berat	125	9.500	0,87
İstanbul	Catalca	64	14.800	0,50
TOPLAM		26.576	2.281.432	

Kaynak: (ORMAN, 1323: 60-63).

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere, Gümülcine, Tekfurdağı, Üsküp, Prishtine ve Seniçe patates üretiminde öne çıkan sancaklardandır. Fakat patates fiyatlarında istikrar yoktur. Mesela Taşlıca'da patatesin kilogramı 0,25 kuruşa satılırken, Dedeğaç'ta bunun dört katı fazlasıyla 1 kuruşa alıcı bulmaktadır.

Asya ve Afrika Topraklarında Yaygınlaştırılması

5 Şubat 1309 tarihli genelgenin yayınlanmasından sonra, taşradan gelen yoğun talep üzerine, 1894 yılında Avrupa'dan erken ve bol mahsul veren iyi cins patatesten 15.000 kıyye tohumluk satın alınarak, bunun 12.000 kıyyesi Ankara, Trabzon ve Diyarbakır vilayetlerine dağıtıldı (A.MKT.MHM, 727/15: 5,7). 1894 yılında çıkarılan bir irade ile de Erzurum, Trabzon ve Sivas vilayetlerine 5'şer yıllık öşür muafiyeti tanınır (İ.OM, 1311.ZA/1: 2).

Yukarıda sözü edilen 15.000 kıyye patatesten geriye kalan 3.000 kıyyesi de Adapazarı'na gönderilerek tohumluk üretmek üzere numune çiftliklerine ve halka dağıtıldı (İ.OM, 1313.R/1: 1-2). Burada çok iyi netice alınması üzerine, ertesi yıl halkın elinde bulunan patatesler kıyyesi 40 paradan satın alınmak istenir. Fakat patates tarımını çok kârlı gören halk, zaten elinde çok az miktarda bulunan patatesleri satmak istemeyerek saklar (A.MKT.MHM, 727/15: 7). Bir dönüm tar-

ladan yaklaşık 3 ton ürün alınan Adapazarı, Osmanlı'da en önemli patates üretim merkezi haline gelir (KLEYE, 1931: 173). Bu sırada Latince isimleri pek telaffuz edemeyen halk *Magnumbonum*'a Bolu, *Présiden Kruger*'a Macar, *Pieter*'e Deli Osman gibi adlar verilir (ZİRAAT, 1927: 177).

Adapazarı'nda patates ziraatından çok iyi netice alınmasından sonra, harekete geçen Anadolu Şimendifer Şirketi, Söğüt Kaymakamlığı'na bir yazı göndererek Anadolu demiryolu güzergâhı üzerinde bulunan Bozüyük halkına dağıtılmak üzere, bir miktar patates tohumu gönderilmesini ister. Konu Şura-yı Devlet'te görüşüldükten sonra, çıkarılan bir irade ile gerekli izin verilir. Parası Ziraat Bankası'ndan toplanan bir fondan sağlanmak kaydıyla, 1899 yılında Bozüyük'e gönderilen 5.000 okka patates, şirket elemanlarının gözetiminde kalma dağıtılır (İ.OM, 1316.B/2: 1-2).

Anadolu Şimendifer Şirketi'nin amacı, Adapazarı'ndan Konya'ya kadar demiryolu güzergâhında ticareti canlandırmak olmalıdır. Hakikaten bu şirketin ne kadar katkısı olmuştur pek bilinmez, fakat bu sırada Konya ve İzmir demiryolu güzergâhlarında patates üretiminin arttığı görülmüştür (QUATAERT, 2008: 263).

Öte yandan 5 Şubat 1309 tarihli genelgeden sonra Yemen'in merkezi Sana civarındaki iki bahçede patates yetiştirilmeye başlanır (İ.ML, 1316.L/17: 1). Bu bahçelerde çok iyi netice alınmasına rağmen, vilayetin başka yerlerinde denenmez (DH.MKT, 2119/21). Halbuki Yemen'de her 8-10 senede bir kuraklık yaşanmakta ve her kuraklık 4-5 sene süren kıtlığa sebep olmaktadır (DH.MKT, 2179/87). Yemen Valiliği'nin isteği üzerine, 27 Şubat 1898 tarihinde çıkarılan bir irade ile bu vilayette patates mahsulüne 10 yıl süre ile öşür muafiyeti tanınır (İ.ML, 1316.L/17: 2). Ertesi yılın başlarında da 2.500 kıyye patates gönderilerek, Yemen'de patates üretimi teşvik edilir (İ.OM, 1317.N/3: 3-4).

Yemen Vilayeti'ne verilen on yıllık muafiyetin ardından diğer vilayetlerden de aynı yönde isteklerin gelmesi üzerine (DH.MKT, 2281/29; 2385/91), bütün ülke genelinde öşür muafiyetinin 10 sene daha uzatılması düşünülür. Hatta bu sırada Aydın vilayetinden öşür muafiyetinin bir faydasının olup olmadığı sorulur. Alınan cevapta, toprak ve iklim yapısı uygun olmayan bazı yerlerde bir faydası olmamakla beraber, çoğu yerde yıldan yıla artışa neden olduğunun bildirilmesi üzerine (DH.MKT, 2368/24), 1900 yılından itibaren bütün yurt genelinde 10 yıllık öşür muafiyeti tanınır (DH.MKT, 2398/112). Bu son muafiyetten sonra halkın patatese karşı ilgisi daha da artar. Nitekim istatistiklere bakılacak olursa, bu yıllarda patates üretiminde önemli miktarda artış görülür (DH.MKT, 2341/107).

Ziraat Nezareti tarafından 1911 yılında yaptırılan istatistiklere göre, Osmanlı'nın Asya ve Afrika topraklarında patates yetiştirilen yerler ve ürün miktarları aşağıdaki II nolu tabloda görülmektedir:

TABLO II: 1911 Yılında Asya ve Afrika Topraklarında Patates Üretimi

Vilayet	Sancak	Dönüm	Kıyve	Kıyve/Krş	
Istanbul	Üsküdar	100	12.000	0,50	
Cezayir-i Bahr-i Sefid	Rodos	16.730	1.671.500	1	
	Sakız	30.060	20.112.000	0,31	
	Limon	--	--	--	
Aydın	Midiilli	20	5.000	0,75	
	Izmir	1.215	775.300	0,58	
	Aydın	220	108.000	0,75	
	Denizli	500	170.000	0,50	
	Saruhan	2.000	900.000	0,50	
Hüdavendigâr	Mentese	155	16.250	1	
	Bursa	350	16.000	0,75	
	Ertuğrul	700	169.000	0,50	
	Karahisar	2.150	625.000	0,33	
	Kütahya	6.825	2.950.000	0,40	
Ankara	Ankara	2.405	1.609.100	0,50	
	Corum	1.315	91.200	0,25	
	Kırşehir	3.400	532.000	0,29	
	Kayseri	6.000	2.027.000	0,25	
	Yozgad	5.650	780.480	0,25	
Adana	Adana	1.005	25.600	1,25	
	İcel	762	308.600	0,50	
	Cebel-i Bereket	350	65.000	0,37	
	Kozan	11.690	4.598.500	0,62	
	Mersin	3.550	145.000	0,37	
Konya	Konya	10.890	1.472.600	0,37	
	Burdur	320	170.000	0,50	
	Antalya	2.220	317.500	0,70	
	Isparta	3.015	456.000	0,42	
	Niğde	2.427	821.560	0,37	
Kastamonu	Kastamonu	4.755	1.362.106	0,48	
	Sinop	311	63.250	0,54	
	Kengir	612	389.403	0,37	
	Trabzon	2.650	1.043.100	0,60	
	Çanik	804	198.500	0,65	
Trabzon	Gümüşhane	8.000	480.000	0,44	
	Lazistan	40	12.000	1	
	Sivas	8.100	3.512.000	0,64	
	Amasya	3.020	514.560	0,60	
	Tokad	2.070	604.750	0,66	
Erzurum	Karahisar-ı Şarkî	4.600	674.000	0,50	
	Erzurum	7.500	812.000	54	
	Erzincan	882	39.330	0,50	
	Bevazid	710	32.500	0,58	
	Hıms	2.180	98.000	0,50	
Diyarbakır	Diyarbakır	--	--	--	
	Ergani	--	--	--	
	Siverek	--	--	--	
	Mardin	25	250	1	
	Bitlis	639	165.400	0,37	
Van	Siirt	--	--	--	
	Genç	266	8.000	0,40	
	Muş	9.000	250.000	0,37	
	Van	675	183.800	0,34	
	Hakkari	100	50.000	0,25	
Mamüretülaziz	Mamüretülaziz	4.293	487.000	0,40	
	Dersim	34	8.220	0,66	
	Malatya	400	8.000	0,50	
	Halep	445	112.000	0,80	
	Maraş	1.014	312.720	0,58	
Musul	Musul	--	--	--	
	Sülevmaniye	--	--	--	
	Kerkük	--	--	--	
	Bağdad	--	--	--	
	Bağdad	--	--	--	
Suriye	Sam	4.950	3.192.500	0,42	
	Hama	--	--	--	
	Kerk	--	--	--	
	Bevrut	--	--	--	
	Trablusşam	100	20.000	1	
Beyrut	Akka	250	132.000	1	
	Lazkiye	500	50.000	0,50	
	Nablus	--	--	--	
	Trablusgarb	6.850	2.864.000	0,55	
	Cebel-i Garbi	--	--	--	
Trablusgarb	Hıms	1.040	137.500	0,66	
	Izmit	9.511	2.406.000	0,85	
	Urfa	--	--	--	
	Bolu	5.250	227.990	0,57	
	Biga	50	3.000	0,50	
Müsakil Sancaklar	Zor	--	--	--	
	Kudüs	30	4.500	1	
	Karasi	2.930	369.000	0,80	
	TOPLAM		210.610	61.777.569	

Kaynak: (ORMAN, 1325: 124-171).

Yukarıdaki II nolu tablodan anlaşılacağı üzere, 1911 yılında 20 bin ton ile en fazla patates üreten sancak Sakız adası olmuştur. Sakız'da üretilen patateslerin önemli bir kısmının yolcu gemilerine satıldığı, bir kısmının da İstanbul ve İzmir'e gönderildiği söylenebilir. Sakız'dan sonra, sırasıyla Kozan, Şam, Sivas, Kütahya, Kayseri, Trablusgarb, İzmit, Rodos, Ankara, Konya, Kastamonu ve Trabzon önemli üretim merkezleri haline gelmiştir. Diyarbakır, Ergani, Siverek, Urfa, Musul, Zor ve Medine'de ise hiç patates yetiştirilmemektedir. Öte yandan Rumeli'de olduğu gibi Anadolu yakasında da patates fiyatlarında istikrar yoktur. Keza Çorum, Yozgat ve Kayseri'de patatesin kilogramı 0,25 kuruşa, Adana'da da bunun beş katı fazlasıyla 1,25 kuruşa satılmaktadır.

Öte yandan gerek Anadolu, gerekse Rumeli yakasında patates tarımının bazı yerlerde sanıldığı kadar kârlı olmadığı ve mevcut ürünlere göre cüzi miktarda katkı sağlayabildiği anlaşılmıştır (DH.MKT, 2341/107). Bu sebeple, Türkiye'de uzun yıllar patates tarımında istikrar sağlanamamış ve bazı senelerde yüklü miktarda ekim yapılan bir yerde, ertesi yıl hiç ekim yapılmadığı veya tam aksinin olduğu görülmüştür. Nitekim 1913 yılında yaptırılan istatistiklere göre, 4.000 ton ile Adapazarı patates üretiminde başı çekerken, Trabzon 3.000, Kayseri 2.300, Aydın 2.000, Ödemiş ve Karahisar da 1.500'er ton ile önemli merkezler haline gelmiştir (TİCARET, 1329: 129-226). Ancak gümrük idaresi verilerinden anlaşıldığına göre, 1923-1929 yılları arasında her yıl ortalama 2.801.463 kilo patates ithal edilmiştir ki, bu da Türkiye'de patates açığının uzun yıllar kapatılmadığını gösterir (KLEYE, 1931: 188).

Sonuç

Osmanlı'ya patates Fransa'dan 110, Rusya'dan 150, Avusturya ve Almanya'dan 200, İtalya'dan da yaklaşık 300 yıl sonra girer. Osmanlı açısından bu gecikme çok pahalıya mal olur. Pirinç ve buğday sayesinde yüzyıllarca Batı'ya karşı nüfus üstünlüğü kuran Osmanlı, patatesin yaygınlaşması ile bu üstünlüğünü kaybeder. Çünkü buğday ve pirinç, kalori bakımından çavdardan daha üstündür. Önce Sana'i Devrimi ile ortaya çıkan proleter sınıfın karnını doyuran patates, zamanla Avrupa'da nüfus artışına sebep olmuştur. Proleter sınıfın ürettiği ürünler Osmanlı sanayisini, artan nüfus da Osmanlı ordusunu vurmuştur.

Koalisyon Savaşları sırasında Avrupa'da stratejik bir ürün haline gelen patates, savaş ortamlarında askerlerin yaşelerinde kullanılır. Nitekim 1792-1814 yılları arasında 22 yıl devam eden Koalisyon Savaşları sırasında Fransa, sayıları bir milyona yaklaşan askerlerini patates ile doyurur. İtalya'dan İspanya'ya, Portekiz'den Mısır'a kadar savaş meydanlarında koşturan Napolyon, yanında patates tohumları götürür. Patatesin stratejik bir ürün olduğunu çok geç fark eden Osmanlı, bu gecikmenin bedelini 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve I. Dünya Harbi'nde ağır öder.

Avrupa'da dini gruplar arasında uzun tartışmalara sebep olan patates, Osmanlı'da hiçbir dini taassup veya batıl inançla karşılaşmaz. Bu gecikmenin sebebi, dini taassuptan çok patatesin topraksı kokusu yüzünden ve o günkü Türk damak zevkine uygun düşmemesinden ileri gelmiş olmalıdır.

KAYNAKLAR

1. ARŞİV KAYNAKLARI

- BOA, *A.MKT.MHM*, nr.727/15, lef. 1,4, 5, 7, 9.
 BOA, *DH.MKT*, nr.207/1, lef.1,6-17; 324/26, lef.1; 1497/25; 1509/23;
 2119/21; 2179/87; 2281/29; 2341/107; 2368/24, 2368/55, 2385/91;
 2398/112; 2790/40.
 BOA, *İ.ML*, nr.1316.L/17, lef.1-2.
 BOA, *İ.MMS*, nr.96/4074, lef.1-5.
 BOA, *İ.OM*, nr.1311.ZA/1, lef.2; 1312.C/7, lef.1; 1313.R/1, lef.1-2;
 1316.B/2, lef.1-2; 1317.N/3, lef.3-4.
 BOA, *İ.ŞD*, 96/3192, lef.1-2.
 BOA, *MV*, nr.20, s.48.
 BOA, *YA-HUS*, nr. 308/135.
 BOA, *YA-RES*, nr.38/28, lef.1.

2. KİTAP, MAKALE VE SÜRELİ YAYINLAR

- ADAMS, James Truslow (1944). *Amerika Tarihi*, C. I, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
 ANONİM, *Patatesin Süret-i Zer'ine Dairdir*, (Tarihsiz). Bkz. Ankara Milli Kütüphane, Nadir Eserler, nr. EHT 1972-A-22.
 ARSLAN, Neşet (1976). "Patatesin Tarihi ve Gıda Maddesi Olarak Önemi", *Ziraat Mühendisliği*, S.123, Ankara: s.16-23.
 ATTALI, Jacques (1999). *1492*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, II. Baskı, İstanbul: İmge Kitabevi.
 BRAUDEL, Fernand (2003). *Maddi Uygarlık, Günlük Hayatın Yapıları*, III. Baskı, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul: İmge Kitabevi.
 CONNELL, K. N. (1951). "XVII. The History of the Potato", *The Economic History Review*, New Seres, Vol.III, No.3.
 ER, Celal (1980). "Türkiye Tarımında Patatesin Yeri ve Önemi", *I. Patates Kongreleri Tebliğleri*, 27-29 Eylül 1979.
 HARUN REŞİD (1927). "Patatesin Tarihi", *Muallimler Mecmuası*, S.47-48, Kanunisanı-Şubat 1927, s.1989-1992.
 HİKMET (1307). *Parmantier yahud Patates*, İstanbul: Cemal Efendi Matbaası.
 KÂZİM RIZA (1935). *Türkiye Ziraati ve Türkiye Ziraatinin Mühim Şubeleri*, Ankara: Yüksek Ziraat Enstitüsü Yayını.
 KLEYE (1931). "Adapazarı Patates Islah İstasyonu Raporu", *İhtisas Raporları*, 1931 Birinci Ziraat Kongresi, Ankara: Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti.
 MOLTKE, Helmut Von (1995). *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, II. Baskı, Çev.Hayrullah Örs, İstanbul: Remzi Kitabevi.

- NİKİFORUK, Andrew (2007). *Mahşerin Dördüncü Atlısı (Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi)*, III. Baskı, Çev. Selahattin Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınevi.
- ORMAN ve Maadin ve Ziraat Nezareti İstatistik İdaresi (1327). *1323 Avrupa-i Osmani Ziraat İstatistiki*, Dersaadet: Mahmud Bey Matbaası. (ORMAN, 1323).
- ORMAN ve Maadin Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti İstatistik Şubesi (1327). *1325 Senesi Asya ve Afrika-yı Osmani Ziraat İstatistiki*, Dersaadet. (ORMAN, 1325).
- QUATAERT, Donald (2008). *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*, Çev. Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ROWE, Randall C., (1973). *Potato Health Management*, Aps Pres, (Tarihsiz).
- SAMANCI, Özge (2006). "19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Elitinin Yeme-İçme Alışkanlıkları", *Soframız Nur Hanemiz Mamur*, Editör Suraiya Faroqhi-Christoph K. Neumann, İstanbul: Kitap Yayınevi, s.185-207.
- SAVELLİ, A, (1940). *İtalya Tarihi*, Çev.Galip Kemali Söylemezoğlu, İstanbul: Kanaat Kitabevi.
- TAVİANİ, Paolo Emilio (2003). *Cristoforo Colombo'nun Maceraları*, Çev. Tülin Altınova, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- TEPEYRAN, Ebubekir Hâzım (1998). *Hatıralar*, II. Baskı, İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.
- TERCÜMAN-I HAKİKAT, nr.2646, 24 Mart 1303 (5 Nisan 1887), s.1. (TH, 1303)
- TİCARET ve Ziraat Nezareti İstatistik Daire-i Umumiyesi Müdüriyeti (1332). *Memalik-i Osmaniye'nin 1329 Senesine Mahsus Ziraat İstatistikidir*, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye. (TİCARET, 1329).
- TİCARET ve Ziraat Nezareti Kütüphanesi (1330). *Patates Ziraati*, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye. (TİCARET, 1330).
- UBICINI, M.A. (1851). *Letress Sur la Turquie*, Paris:Chez Guilaumin, Libraire Rue Richlieu,14.
- YILMAZ, Mehmet (1998). "Konya ve Havalisinde 1303 (1887) Kıtılığı ve Alınan Tedbirler", *Yeni İpek Yolu, Konya I Özel Sayısı*, Konya: Konya Ticaret Odası Yayını, s.135-146.
- ZHUKOVSKY, P. (1951). *Türkiye'nin Ziraat Bünyesi (Anadolu)*, Çev. Celal Kıpçak, Haydar Nouruzhan, Sâbir Türkistanlı. Türkiye Şeker Fabrikaları Yayını.
- ZİRAAT VEKÂLETİ (1927), *Ziraat Vekâleti Mahsus Raporları*, Ziraat Kısmı, İkdâm Matbaası, İstanbul: İkdâm Matbaası. (ZİRAAT, 1927)

THE BEGINNING OF THE POTATO CULTIVATION AND ITS CONSEQUENCES IN THE OTTOMAN EMPIRE

Summary

Potato which had been brought to Europe from its motherland, the South America, in the 16th century have started to spread within this continent. The potato that had been transported to İstanbul during the reign of Mahmut II, had taken until the 1880s to become a staple food in Ottoman. It had been imported from the European countries for about 50 or 60 years. Potato had been started to be grown around Bosphorus and Adapazarı after the Ottoman-Russian War between 1877 and 1878. It had been considered to be an alternative crop to wheat during the famine years. It had been encouraged by the government with the application of exemption of the tithe every 4 or 5 years. It had been grown in Anatolia and Rumeli toward 1910s.

Potato which had been the staple food for the proletarian class after the Industrial Revolution had caused a slight increase in population and had stimulated military and economic refreshment in European countries. The Ottoman Empire which had been late for a century in potato cultivation had paid a high prize for that.